

KAPITALENS UDVIKLINGSFASER OG -TENDENSER I VESTTTYSKLAND. I. DEL.*

*Elmar Altvater, Jürgen Hoffmann, Wolfgang Schöller,
Willi Semmler.*

Indledende bemærkninger

I den følgende artikel vil vi fremstille nogle grundlæggende udviklingstendenser i den vesttyske kapitalisme. I den forbindelse vil det næppe være muligt at opnå en sådan grad af udførlighed i fremstillingen, at det vil være muligt at give svar på de mange konkrete spørgsmål, der dagligt opstår i forbindelse med klassebevægelsen. Men afklaringen af spørgsmålet om, hvilke udviklingsbetingelser og -tendenser der findes for den vesttyske kapital i de næste år, er en forudsætning for at undersøge og besvare mange konkrete problemer: vurdering af staten, fagbevægelsen, oprindelsen af og dynamikken i politiske konflikter, udviklingstendenser i uddannelsessektoren osv. Dette er grunden til, at vi forelægger de efterfølgende resultater, skønt de på mange punkter endnu er fragmenter, som har behov for yderligere metodiske refleksioner og kun utilstrækkeligt oparbejdede og inddrager arbejderbevægelsens erfaringer i Vesttyskland efter den anden verdenskrig. Netop det sidste punkt forekommer os at være en virkelig mangel, da vi går ud fra, at politisk taktik ikke slet og ret kan afledes teoretisk, men netop samtidig må tage hensyn til arbejderbevægelsens historiske erfaringer.

Vi undersøger her kapitalforholdets udviklingstendenser i Vesttyskland. I kapitalistiske samfund er kapitalen subjektet for disse samfunds bevægelser. Men kapitalen er ikke en ting, ikke en blot kvantitativ størrelse, selvom også den fremtræder således og i vulgær bevidsthed fremstilles sådan. Kapitalen er et samfundsmæssigt forhold og omfatter som sådan modsigelsen mellem løn-

* Oversættelse af: *Elmar Altvater, Jürgen Hoffmann, Wolfgang Schöller, Willi Semmler: Entwicklungsphasen und -tendenzen des Kapitalismus in Westdeutschland (1. Teil); i: PROKLA, nr. 13, s. 101-132. Artiklens anden del bringes i KURASJE nr. 13.*

arbejde og kapital. Kapitalforholdets udviklingstendenser skal følgelig ikke blot undersøges som kapitalens akkumulationstendenser, men også som klassekampenes tendenser. Altså: Ikke blot kapitalakkumulationens bevægelse, men også klassekampenes bevægelser konstituere kapitalforholdets udviklingstendenser. Derfor kan klassekampene ikke løsrives fra kapitalens akkumulationsbetingelser og de sidstnævnte betingelser kan ikke analyseres uafhængig af klassekampene.

Vi har ved undersøgelsen af den vesttyske kapitalismes udvikling lagt vægt på fire hovedaspekter:

For det første forekommer det os vigtigt at betragte værdidannelsesprocessen ved inddragelse af verdensmarkedssammenhængen og at vise betydningen af de herskende tekniske gennemsnitsbetingelser og reproduktionsprocessens kontinuitet (over for verdensmarkedssammenfletningen) for størrelsen af værdiproduktet (eller værdimassen).

For det andet vil vi i denne artikel forsøge at finde analoge markedsprisbegreber for værdibegrebet på den empiriske-statistiske overflade, for ud fra bevægelsen af disse empiriske størrelser omvendt at kunne drage slutninger om værdibevægelsen. *For det tredje* er det muligt på dette empiriske grundlag at bevise profitatens fald ud fra statistiske data i Vesttyskland i det mindste for tidsrummet fra 1960 til 1970 (mens marxistiske såvel som borgerlige videnskabsmænd troede at kunne modbevise denne almene lov på grundlag af empiriske data, der refererede til 50'erne). I den forbindelse gælder det om - netop i modsætning til nyere undersøgelser - ikke blot at analysere forholdet mellem løn og profit, men om at fremstille væsentlige komponenter i profitraten og dennes bevægelse.

For det fjerde skal der gennem denne fremgangsmåde udarbejdes de betingelser, som lønarbejderne reproduceres under, og som de udkæmper de daglige kampe med kapitalen under.

I det følgende vil vi *først* tage hul på nogle metodiske problemer og i den forbindelse forsøge at udarbejde de vigtigste faktorer for værdidannelse, kapitalvalorisering og kapitalens vækst. Hertil er det nødvendigt med en grundlæggende afklaring af de forskellige undersøgelsesniveauer og af muligheden for anvendelse af indikatorer, som tages fra den borgerlige statistik. For at undersøge kapitalens historiske udvikling vil vi systematisere nogle overvejelser om analyse af værdidannelsesprocessen og kapitalens akkumulationsproces og bringe dem i en form, der vil tillade os at kunne benytte de størrelser, som findes i den borgerlige statistik, i det mindste i deres forandring over tid, og deraf drage slutninger om den indre tendens i kapitalens udvikling. I den forbindelse drejer det sig for os om at betragte udviklingen af arbejdets udbytningsgrad, af profitten og af den indskudte kapital som komponenter til totalsamfundsmæssig bestemmelse af kapitalens valorisering. Videre vil vi mere konkret tage fat i sammenhængene mellem værdidannelsesprocessen og kapitalvaloriseringen i forbindelse med udviklingen af verdensmarkedet for deraf at udarbejde ansatzpunkter til analyse af en national kapitalers stilling på verdensmarkedet og dens betydning for den indenlandske reproduktions- og vækstproces.

I artiklens *andet afsnit*, der kommer i KURASJE nr. 13, vil vi gå over til at undersøge de tidligere nævnte betingelser for værdidannelsesprocessen og kapitalens valorisering i Vesttyskland, hvor vi først vil gå ind på forudsætningen for kapitalens akkumulation i Vesttyskland, på fascismens rolle i Tyskland. I den forbindelse skal fascismen ikke blot analyseres ud fra sin betydning for udviklingen af merværdiraten (gennem løntryk, tvungen lang arbejdstid), men også som specifik løsningsform for den stagnerende kapitaldannelse i og efter verdenskrisen. I anden del af dette afsnit vil vi opridsse den vesttyske kapitalens akkumulationsfaser på baggrund af undersøgelsen af komponenterne for kapitalvaloriseringen. I den forbindelse skal vi undersøge dels de særlige gunstige forudsætninger for kapitalakkumulationen (på basis af værdidannelsens forhåndenværende potenser) i Vesttyskland (høj merværdirate, lave kapitalindskud), og dels udviklingen af skranken for »extensiv« kapitalvækst i form af absorption af lønarbejderne gennem kapitalen. Derefter vil vi undersøge overgangen til de ændrede metoder for profitproduktion gennem anvendelse af ny teknologi i produktionsprocessen i den anden fase af kapitalens udvikling, især ud fra den dermed ændrede valoriseringssituation og dens modvirkende momenter, dvs. spørgsmålet om, hvorvidt modificerende momenter (køb af arbejdskraft under værdien, staten, verdensmarkedet og inflation) får en særlig betydning for kapitalens valoriseringssituation.

Det er også denne sammenhæng, der skal undersøges som bevægelsesform for de overakkumulationstendenser, der udvikler sig i tredje fase af kapitaludviklingen: vi vil forsøge at påvise nogle aspekter af sammenhængen mellem inflation og stagnative tendenser. Derudover skal antydes virkningerne af statslig intervention og af den vesttyske kapitalens verdensmarkedsstilling på særlige punkter for den nationale kapitalens valoriseringssituation og dens skranke henholdsvis tendenser.

I *tredje afsnit* vil vi i en totalbetragtning fremstille udviklingen i den vesttyske kapitalens valoriseringsgrad ved hjælp af profitratens komponenter og forsøge at illustrere de påviste tendenser ved hjælp af borgerlig statistik. Derfra vil der blive draget slutninger både om den fremtidige kapitalvæksts og vare- og kapitaleksports udvikling, og om udviklingen af arbejderklassens situation. I den del skal altså også den sammenhæng yderligere underbygges materialistisk, der hidtidigt er blevet understreget i PROKLA - særlig af Redaktionskollektiv Gewerkschaften - nemlig sammenhængen mellem kapitalakkumulation, arbejderklassens situation og betingelserne for udvikling af arbejderbevægelsen.

1. Metodiske problemer ved den historiske analyse

1.1 Begrebslig og historisk analyse

Fremstillingen af et samfunds indre organisation er ikke det samme som beskrivelsen af dets historiske udvikling. For at fremstillingen af den historiske udvik-

ling ikke skal ske begrebsløst, ikke blot skal konstatere begivenhedernes fakticitet og i det højeste foretage vurderinger af fortidige og fremtidige udviklingstendenser efter sandsynlighedens lov, er det nødvendigt at sætte fremstillingen af det borgerlige samfunds indre organisation i et forhold til fremstillingen af den historiske udvikling -i dette tilfælde - Vesttysklands. Den egentlige vanskelighed ved at bestemme dette forhold opstår ved, at den indre organisation og dens tilgrundlæggende bevægelseslove ikke umiddelbart fremtræder på det borgerlige samfunds overflade, men kun i formidlet og fordrejet form. Denne fordrejning angår ikke blot de »objektive forhold«, under hvilke samfundet reproduceres, men også individernes bevidstheds- og tankeform, i særdeleshed også deres systematiske udtryk, nemlig den borgerlige videnskab. Derfor er den virkelig historie, også det vesttyske samfunds, underkastet den kapitalistiske produktionsmådes bevægelseslove, men på dette samfund overflade fremstilles dette i fordrejede former og præger som sådan også individets bevidsthed og derfor også dets adfærd. »Således lever den kapitalistiske produktions agenter i en fortryllet verden. ... For såvidt som den indre sammenhæng sætter sig igennem i (konkurrencens) bevægelse, fremtræder det som en mysteriøs lov. Bedste bevis [er] selve den politiske økonomi; en videnskab, der beskæftiger sig med igen at opdage den skjulte sammenhæng«. ¹

Derfor bliver det nødvendigt at tyde denne »fortryllede verdens« selvfremsstilling og at efterspore denne udviklings grundlæggende lov i de historiske udviklingstendenser. Dette gælder for det borgerlige samfunds udvikling overhovedet; men dette gælder også for undersøgelsen af det vesttyske samfund efter den anden verdenskrig som en særlig historisk fase i denne udvikling. Selvom det vesttyske samfund overhovedet ligger under for kapitalakkumulationens udviklingsbetingelser, så er det dog ikke sådan, at tendenserne for kapitalakkumulationen og for den samfundsmæssige udvikling ville være tilstrækkeligt beskrevet med den »rene« udarbejdelse af disse betingelser »i det ideale gennemsnit«. ² Det drejer sig ikke om et kvantitativt problem, om f.eks. datamaterialets fuldkommenhed, men om et kvalitativt problem, nemlig om hensyntagen til forholdet mellem almene love, sådan som de kan afledes af kapitalbegrebet i almenhed, og deres historiske gennemslagsformer og -betingelser i et historisk bestemt samfund; vi skal derfor gå nærmere ind på det i det følgende.

Samfundets form er et resultat af formen for det samfundsmæssige arbejdes formidlingsammenhæng. I det borgerlige samfund etableres denne formidlings-

1. Marx - Engels - Werke, Berlin 1956 ff. (i det følgende MEW) Bd. 26.3. s. 503 f.

2. MEW bd. 25 (Das Kapital, bd. III) s. 152, da. bd. 3:1, s. 187. »I en sådan almen undersøgelse forudsættes (det) i det hele taget altid, at de virkelige forhold svarer til deres begreb, i disse undersøgelser bliver de virkelige forhold kun fremstillet, for så vidt de udtrykker deres egen almene type«.

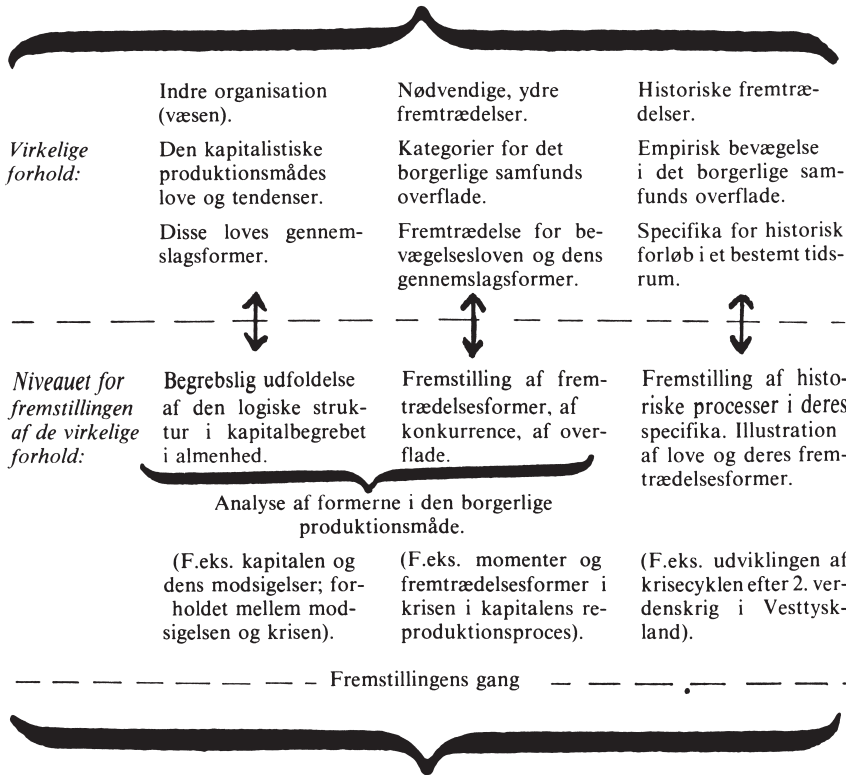
sammenhæng ikke planmæssigt: forudberegnet og udtænkt af de enkelte samfundsmedlemmer eller deres fælles institutioner; men er naturgroet og resultat af produktionsagenternes indbyrdes handlinger. Resultatet af deres foreliggende handlen svarer ikke til - eller kun tilfældigt til - deres hensigt, således at samfundsmæssigheden må fremtræde for dem som noget, der eksisterer uden for dem selv, og som hyppigt strider mod deres hensigter. Det samfundsmæssige arbejdes formidlingsammenhæng sker i selvstændiggjorte former over for de enkelte, arbejderne og kapitalagenterne. Også samfundets bevægelse begribes som selvstændiggjort bevægelse, der udtrykkes som kvantitativ forandring i de tendenser, som modsvarer separate kategorier. Nationalproduktets vækst, udviklingen af arbejdsproduktiviteten, ændringen i indkomstfordelingen over tid, stigende koncentration af produktionen eller forandringer i investeringerne fremstilles som selvstændiggjorte formers bevægelser, hvis samfundsmæssige formidling ikke længere reflekteres i dem. Derfor fremstilles samfundsmæssige forandringer som kvantitative forandringer i størrelser, som følgelig også kan måles i form af bestemte, mere eller mindre rationelt konstruerede »sociale indikatorer«. Den tilgrundliggende udviklingslov for disse tendenser forbliver skjult og må først udarbejdes analytisk.

På grund af denne karakter af den borgerlige samfundsmæssighed og på grund af den form, som dens udvikling fremstilles i, er det ikke tilladeligt at fremstille det vesttyske samfunds udviklingstendenser på en simpel måde uden videre overvejelser over de tilgængelige kategorier, hvori udviklingen tilsyneladende reflekteres. Den kapitalistiske udviklings virkelighed reproduceres ikke i disse kategorier - nationalprodukt, produktivitet, osv. -; men kun dens fordrejede, ydre overfladeformer reflekteres. Gennemførelsen af empirisk-historisk analyse kan følgelig heller ikke betyde, at det materiale, der er resultatet af disse kategorier (i reglen kvantitative, talmæssige udtryk) skal fortolkes så at sige »mod hårene« med den interesse at trække det kritiske indhold frem. En historisk analyse er først en analyse af den kapitalistiske realitet, når den også afleder formerne, i hvilke samfundets »indre organisation« og dets bevægelseslove fremtræder med nødvendighed, og således bestemmer de mest overflademæssige former for de formidlingsammenhænge, som det samfundsmæssige arbejde fremtræder i, for derefter at gå over til en historisk analyse af denne overflades empiriske bevægelse.

Disse metodiske overvejelser viser en »realanalyse« høje kompleksitetsgrad. Den må både indeholde udledningen af »kapitalbegrebet i almenhed«, altså også fremstillingen af de nødvendigt producerede fremtrædelser helt frem til det borgerlige samfunds overflade, og dette samfunds historiske bevægelse sådan som det fremstilles og udvikles i overfladekategorierne. Dette kan sammenfattes skematisk som følger. (Naturligvis er det efterfølgende skema ikke andet end en afkortning af argumentationen: den står ikke i stedet for selve denne argumentation).

»Realanalysens« høje kompleksitetsgrad angiver dens vanskelighed. Og heraf kommer det, at fremstillingens niveauer ofte bliver adskilte eller endog bearbej-

Det borgerlige samfunds totalitet

Realanalyse

des »arbejdsdelt« uden at deres sammenhæng fremstilles. Heller ikke vi kan her inddrage alle »realanalysens« niveauer i samme udstrækning i undersøgelsen af kapitalakkumulationens betingelser i Vesttyskland. For os kommer det an på at tyd liggøre den metodiske værdi af en sådan undersøgelse. Men dermed er alle vanskeligheder på ingen måde angivet, når et historisk tidsafsnit skal undersøges konkret. For hidtil er kun det borgerlige samfunds historiske bevægelse, sådan som det fremtræder på overfladen, benævnt og værdien af den adskilte undersøgelse er fastlagt metodisk. Men dermed er endnu ikke udarbejdet, hvordan analysen af selve denne overflade skal ske. Her viser sig yderligere endnu en systematisk vanskelighed. Alle de begreber, som der arbejdes med i den be-

grebslige eksplication af kapitalens logik, kan ikke umiddelbart findes i den borgerlige historieskrivnings fremstillingsverden, i statistikkens datasamling eller i socialforskningens empiriske undersøgelser. Heri afspejles ikke blot det almene problem, at kapitalforholdets kategorier kun formår at fremtræde i mystificeret form - arbejdskraftens værdi i løn eller i »indkomsten fra uselvstændig arbejde«, merværdi i profit eller i »indkomsten fra arbejdsgivervirksomhed og formue« - og at de mystificerede kategorier ikke slet og ret kan tages som illustration eller indikatorer for »væsenkategorier«. Men heri kommer også den borgerlige fremstillingens specifikke problem til udtryk, nemlig at der - fordi overfladekategorierne ikke er systematisk udledt - kun bliver *definitionsmidtlet* tilbage: de forhåndenværende kategorier, som vi også må operere med i det følgende, er defineret, dvs. fastlagt efter forskerens begrundede forgodtbefindende eller på grundlag af konvention. Når der altså i det følgende opereres med begreber, så er det altid med så at sige dobbelt upræcise kategorier: de er nødvendigvis fordrejninger af væsenkategorier og fordrejninger takket være den definerende samfundsmæssige konvention. På den måde fører overfladens kategorier endnu et »egenliv«, som ikke i alle sine udtryksformer skyldes grundliggende forhold. Dette viser sig i særlig grad i videnskabelige undersøgelser, der forsøger at bringe »orden« i den fremtrædende overflades kaos, hvor de klassificerer og definerer, konstruerer og ekspliciterer relationer, og derved går frem efter de mest forskelligartede kriterier, som så gør det vanskeligt for den, der må støtte sig på deres undersøgelser, at bestemme graden af generaliserbarhed. (Således findes der regelmæssige vanskeligheder ved den internationale sammenligning af data på grund af nationalt forskellige definitioner af de forhåndenværende størrelser, eller ved analyse af tidsrækker, fordi definitionen af de tilsvarende størrelser i mellemtiden kan have ændret sig).

Det viser - i betragtning af disse yderligere vanskeligheder, som skyldes overfladen som det borgerlige samfunds overflade, - at den metodiske bestemmelse af overgangen fra logisk eksplication til historisk analyse heller ikke er tilstrækkelig til at løse realanalysens problemer. Det drejer sig altså her om to dimensioner af problemet, som enhver historisk analyse står overfor: for det første må den forvisse sig om de fordrejninger, som samfundets indre organisation fremtræder i. I den forbindelse skal der tages hensyn til, at der ikke består noget simpelt transformationsforhold mellem de grundlæggende kategorier (f.eks. værdi) og de fremtrædende kategorier (f.eks. pris). Da nu værdier ikke fremtræder og kun det, som kvantitativt fremtræder, er måleligt, er værdier statistisk principielt ikke målelige, og kun deres fremtrædelsesform som pris er håndgribelig. *Markedsprisen* udvendige kategori ligger derfor til grund for de statistiske data, som vi har med at gøre i den historiske analyse. Alene markedsprisen og dens bevægelse er målelig, men ikke de kategorier, der i sidste ende regulerer dens bevægelse. Det drejer sig altså ikke blot om, at værdien ikke er målelige, men også at produktionsprisen, som værdien »transformeres« til under kapitalistiske forhold, ikke engang fremtræder som sådan i de statistiske datasamlinger. Fra markedspriserne, hvis tendenser og aktuelle størrelse skyldes en mangfoldighed af særskilte betingelser,

kan man derfor kun slutte tilbage under antagelse af den tilgrundliggende værdibevægelse, nemlig at markedsprisernes tendenser reguleres af værdiens eller produktionsprisens bevægelse taget over et bestemt tidsrum, og derfor reflekteres produktionsprisen i markedsprisen. I denne antagelse er der naturligvis indeholdt en hel række problemer.

Ved den statistiske illustration af historiske tendenser gås der nu netop omvendt til værks end ved den logiske analyse: medens de mest udvendige kategorier »afledes« i den begrebslige eksplikation og som fremtrædende overflade er et resultat af kapitalens struktur, så »anvendes« de mest udvendige kategorier - i dette tilfælde markedspris - i den historiske analyse for at dokumentere *udviklingstendenser* i kapitalens reproduktionsstruktur. Dette er, for at gentage det endnu engang, kun muligt under den begrundede antagelse, at værdibevægelsen i det mindste reflekteres i de mest udvendige kategoriers bevægelse og som sådan altså kan interpreteres i det materiale, der er udtrykt i markedspriser. For også ved markedsprisens bevægelse må i sidste instans den kendsgerning gøre sig gældende, at der i samfundet kun er et socialt begrænset arbejdskvantum til rådighed, som samtidig må fordeles i rigtige proportioner til de forskellige produktionsgrene. Denne af Marx formulerede naturlov for den samfundsmæssige produktion kan heller ikke ophæves af de nok så svingende markedsprisbevægelser, men gør sig gældende som begrænsning af deres tilsyneladende frie svingninger. En kort overvejelse over måling af nationalproduktets vækstrate kan klargøre, hvilke problemer der netop findes i relation til vores problemstilling om empirisk-statistisk begribelse af værdibevægelsen.

Svarende til kapitalens udviklingstendens, permanent forhøjelse af arbejdets produktivkraft gennem produktion af relativ merværdi som mål, falder den samfundsmæssigt nødvendige arbejdsmængde, der skal anvendes til produktion af en bestemt produktmængde, eller produktmængden stiger svarende til produktivkraftstigning ved samme arbejdsvolumen. Den arbejdsmængde, som anvendes i et tidsrum, f.eks. i ét år, er efter denne antagelse ikke steget, men den producerede mængde brugsværdier er. Det er naturligt, at man multiplicerer den forøgede mængde brugsværdier med den forhåndenværende pris på varene og får da som resultat bruttonationalproduktet. I den borgerlige økonomi bliver dette bruttonationalprodukt nu målt alternativt ud fra to mulige priser. Enten i løbende markedspriser eller i en forudgående periodes markedspris. Ved målingen i løbende markedspriser er »inflationsraten« indeholdt i det forhåndenværende nationalprodukts størrelse; ved målingen i den forudgående periodes markedspriser er denne »inflationsrate« statistisk skilt ud, og den således målte vækst fremstiller efter økonomernes syn det »reale« nationalprodukt, og dets stigning i forhold til den forudgående periode svarer til den »reale« vækstrate.

Hvad enten man måler den nominelle eller den reelle vækst, så er det metodiske grundlag dog altid det samme: massen af producerede brugsværdier bliver multipliceret med den tilsvarende markedspris i den nuværende eller i en forudgående periode. Men dermed går tabt, at lige netop på grund af produktiv-

duktivkraftstigningen er arbejdsudgiften per vareenhed faldet, og derfor er der ganske vist sket en stigning i en nations reelle rigdom i form af det stigende brugsværdikvantum, men den enkelte vares værdi må (i gennemsnit) være faldet. Deraf følger, at markedspriserne i deres absolutte bevægelse nu ikke længere reflekterer værdibevægelsen, fordi den enkelte vares værdifald på grund af inflatoriske processer ikke længere giver sig udslag i prisfald. Werner Hofmann har karakteriseret denne kendsgerning som relativ inflation. Selv konstante priser er altså udtryk for inflationistiske tendenser. Markedspriser er underkastet påvirkninger, der ikke alene stammer fra den enkelte vares værdibevægelse; men skyldes kapitalakkumulationens betingelser (hvori der f.eks. er indeholdt udbud og efterspørgselsforhold, kreditinflation etc.). (Det skal behandles mere udførligt i 2. del). Dette angår såvel beregning af nationalproduktet og dets vækstrate i løbende såvel som i konstante priser.

Den statistiske udskillelse af »den relative inflation« er umulig i den borgerlige statistik af to grunde: For det første - det er der allerede henvist kort til - er målingen af nationalproduktet i monetære størrelser selv et udtryk for den specifikke opfattelse af samfundsmæssigheden, nemlig som en udvendig sammenhæng, der kommer til udtryk i bestemte kategorier, og ikke som kontinuerlig reproduceret resultat af samfundsmæssigt arbejde. Den samfundsmæssige rigdom fremstilles for så vidt også i dens selvstændiggjorte form som en kvantificeret »sammenkogt ret« af markedspriser; det forbliver skjult, at denne »sammenkøgte ret« er et resultat af samfundsmæssigt arbejde og at dens udvidelse kun angår *brugsværdisiden* og ikke *værdisiden*. For det andet ville udskillelsen af den relative inflation nødvendigvis føre til den erkendelse, at det samfundsmæssige nettoprodukt (værdiprodukt) alene er produkt af samfundsmæssigt forbrugt arbejde. Men dette strider mod produktionsfaktor-teorien, ifølge hvilken det samfundsmæssige nettoprodukt fremstiller resultatet af virksomhedslederens omsorgsfulde kombinationsproces af arbejde, kapital og jord. Netop målingen af produktkvantum til markedsprisen gør det muligt, at de produktionsagenter, der igen indgår i produktionen, synes at opnå værdidannende kraft. På den måde viser det sig, hvor problematisk det er ukritisk at anvende nationalproduktets kategorier og dets stigningsrate.

Men ikke nok med det. De kvantitative udtryk for bestemte kategorier, altså de modsvarende data, bliver i reglen indsamlet og aggregeret af enkeltkapitalister. Men de enkelte arbejdsgivere har eventuelt slet ingen interesse i at angive strategisk vigtige informationer »rigtigt«,³ helt bortset fra, at for dem er selv grundlæggende kategoriale bestemmelser dunkle, f.eks. adskillelsen af produktiv og uproduktiv arbejde ved angivelse af produktionscifre. Endelig bør heller ikke glemmes, at data i reglen

3. I en rundskrivelse fra industriforeningen i Syd-Baden under metalarbejderstrejken i 1971 hedder det: »'Tallene' er udgangsbasis for virksomhedernes offentlighedsarbejde. De er ubestikkelige, manuelt bearbejdede og udvalgt i overensstemmelse med deres hensigtsmæssighed«. Man kan således fortrinligt strides om tal...

indsamles af den borgerlige stats institutioner (statistisk centralkontor), hvis interesse i udførlig dataindsamling og dokumentation efter bestemt begrebslig orden ikke er naturgivet, men derimod »påtvinges« dem som fremstillingen af specifikke statistikker viser, f.eks. formuekoncentration, indkomstfordeling, kvalifikationsstruktur.⁴

Man må være på det rene med disse vanskeligheder for en historisk analyse af et bestemt tidsafsnit af kapitalakkumuleringen. Det er vanskeligheder, der ikke blot stammer fra formidlingen mellem samfundets indre organisation og dets overflade, men også fra selve denne overflades ikke-struktur. Således er det en opgave for den historiske analyse blot at strukturere denne ustrukturerede overflade *som sådan*. Dette synes Marx at have haft for øje, da han i et brev til Engels i året 1873 skrev

»Sagen er den: du kender de tabeller, hvor priser, diskontorater etc. etc. er fremstillet i deres bevægelse i årets løb etc. i op- og nedgående zickzack. Jeg har forskellige gange forsøgt - ved analyser af kriserne - at beregne disse ups and downs som uregelmæssige kurver og troet, (jeg tror endnu, at det er muligt med tilstrækkelig sikkert materiale) derudaf matematisk at kunne bestemme krisens hovedlovmæssigheder. Moore, som sagt, anser foreløbig sagen for ugørlig og jeg har besluttet, for the time being at opgive den.«⁵

Denne bemærkning kunne helt og holdent stamme fra en borgerlig konjunkturforsker, der på baggrund af konjunkturbevægelsens *symptomer* forsøger at opstille langsigtede tidsrækker og forsøger *induktivt* at udforske deres lovmæssigheder. »Metoden består ganske simpelt i at betragte kendsgerninger - hvis muligt tal - der angår sådanne fænomener, som vi ud fra erfaringen ved, at de i sig selv eller ud fra erfaringen er vigtige ...«⁶ Mange sådanne symptomer taget sammen,

4. Det ville være mere end interessant at undersøge, under hvilke konkrete omstændigheder der inden for en given periode vil ske en ændring af det statistiske kategorisystem, hvorfor der overhovedet opstod et behov for en kvantitativ undersøgelse af den borgerlige samfunds struktur og bevægelse og dets økonomi, hvorledes bestemte metoder udvikles osv. Et eksempel i denne forbindelse skal citeres fra »vismændenes« (Sachverständigenrates (SVR) årsberetning, hvor der gives et skøn over den samlede økonomiske udvikling i 1973 (JG 1973). Ved behandling af prisstigninger på huslejer kommer SVR til det resultat, at disse prisstigninger kun var mulige p.g.a. den inflationsbetingede »flugt til faste værdier«. Skulle de inflationære processer foregå langsommere, eller oven i købet ophøre med at virke, således lyder deres tese, da ville det vise sig, at kapital nationaløkonomisk set ville blive spildt, »fordi den vil blive ledet derhen, hvor man ikke vil forvente de største udbytter, men kun de største inflationsgevinster« (J.G. 73 stykke 102). Og SVR fortsætter: »Den officielle statistik leverer næppe informationer om denne problemkreds« (stykke 103). Med andre ord: Før et problem kan undersøges statistisk, må det først trænge ind i bevidstheden som problematisk. Noget lignende kan siges om formue- og koncentrationsstatistikken.

5. MEW bd. 33, s. 82.

6. Joseph A. Schumpeter, Konjunkturzyklen, bd. 1. Göttingen 1961 s. 21

giver et »konjunkturbarometer«⁷, hvis udslag skal angive de virkelige »ups and downs« i kapitalakkumulationen. Her er ikke længere nogen formidling af årsagen til disse »ups and downs«, kun bevægelser i nogle symptomale kategorier indiceres. Den borgerlige økonomis forlis på dette forehavende tyder imidlertid allerede på, at det ikke går sådan, og at også den marx'ske bemærkning ikke kan være ment sådan. Men i den marx'ske bemærkning udtrykkes forsøget på ikke blot at aflede overfladekategorier og deres bevægelse, men i selve overfladebevægelsen at finde lovmæssigheder, der er udtrykt i overfladekategorierne og ikke i værdibegreber. Endelig drejer det sig her om et forsøg på at finde indikatorer på det borgerlige samfunds overflade for dets systematiske udviklingssammenhæng og for udviklingen i den grundlæggende værdibevægelse, der jo ikke foreligger i håndfaste kvantitative målelige størrelser. Derfor følger den svære opgave at undgå at behandle det borgerlige samfunds overflade som noget selvstændigt og absolut. For

»fremtrædelser bliver i den fænomenale verden til i kraft af deres forbindelse til væsenet. At begribe et bestemt sagsforholds fremtrædelse betyder at udforske og beskrive, hvordan sagen selv åbenbarer sig i dens fremtrædelse, men også hvordan den samtidig skjuler sig. I begribelse af fremtrædelsen skaffer man sig tilgang til væsenet ... Virkeligheden er enhed af fremtrædelse og væsen.«⁸

Men den indre struktur i fremtrædelsen fremstilles imidlertid også i relationerne mellem de enkelte fremtrædelser.

»Denne totalprocesses overfladelag er et net af kausalforbindelser mellem disse enkelte momenter i form af selvstændiggjorte faktorer. ... Enheden og totaliteten i den indre modsigelsesfyldte bevægelse indeholder en mangfoldighed af enkelte momenter, der selvstændiggør sig over for hinanden, og træder i et indbyrdes kausalforhold.«⁹

Dermed er det allerede antydnet, hvad det drejer sig om: Det drejer sig om at af-dække »grundbevægelsen« i overfladebevægelsen og dens kategorier,¹⁰ d.v.s. værdibevægelsen og dens »indre logicitet«, såvel som denne grundbevægelses refleks i mangfoldigheden af kategoriernes kausalforbindelser på det borgerlige samfunds overflade. Forstået således er forsøget på at beregne »ups og downs som uregelmæssige kurver« på ingen måde absurd eller at sammenligne med borgerlig symptomatologi så længe de fremtrædende overfladekategoriers kausalforbindelser begribes som indbyrdes selvstændiggjorte former og som refleks af værdibevægelsen og dens lovmæssighed.

7. Harvard-Institut var et af de første, der fremstillede et såkaldt konjunkturbarometer. Sml. hermed Rudolph Gater, Die Konjunktur-Prognose des Harvard-Institutes, Zürich 1931 og Geoffrey H. Moore, Statistical Indicators of Cyclical Revivals and Recessions, New York 1950.

8. Karel Kosik, Die Dialektik des Konkreten, Frankfurt a.M. 1967, s. 10.

9. J. Cibulka, cit. efter J. Zeleny, Die Wissenschaftslogik und das »Kapital«, Frankfurt und Wien 1968, s. 110.

10. ibid.

Denne overvejelse kan tydeliggøres med et eksempel. Vi går ud fra, at arbejderklassen i en fase med gode konjunkturer og med fuld beskæftigelse ikke blot gennem lønkampe har hævet deres realløn, men også har kunnet ændre på fordelingsforholdene mellem klasserne til deres fordel. Dette må have negative konsekvenser for kapitalvaloriseringen: profitraten, der under opsvinget er steget, må nu falde. De enkelte kapitaler nedskærer produktionen eller går endog bankerot; en økonomisk krise antydes og kommer virkelig til udtryk med tidsforsinkelse. Denne grundbevægelse i modsigelsen mellem lønarbejde og kapital finder udtryksformer på det borgerlige samfunds overflade og naturligvis i det statistisk materiale: Reallønnen stiger, »erhvervenes forrentningsprocent« falder, priserne for arbejderklassens konsumvarer stiger p.gr.a. den stadig stigende efterspørgsel, mens afsætningen af produktionsmidler stagnerer allerede og går frem med prisfald. Renten stiger, da virksomhederne behøver cirkulationskredit. Nyinvesteringerne viser aftagende tilvækstrate indtil de går tilbage til nul. I overfladefremtrædelserne udtrykkes følgende grundbevægelsen »på en eller anden måde«; og de enkelte momenter af denne overflade synes at stå i kausalforbindelser til hinanden. Dette skin, der giver anledning til den mangfoldighed af konjunkturmodeller, der hidtil er blevet konstrueret inden for konjunkturteorien, kan dog kun opstå, fordi overfladens enkelte momenter i deres eksistens og bevægelse er betinget af »værdibevægelsens indre logicitet«. Kausal- eller funktionsforbindelserne mellem overfladens momenter er indbyrdes kun et refleks af denne bestemthed. Men med denne kendsgerning in mente kan man begynde at finde ud af grundbevægelsens tendenser i momenternes indbyrdes forbindelser, og som ikke lader sig kvantitativt måle. Dette synes Marx i hvert fald at have taget hensyn til i sit forsøg på at beregne konjunktursvingningerne.

Vi forsøger at begynde ud fra dette punkt i den følgende historiske analyse af den vesttyske kapitalakkumulation. Når kapitalakkumulationen fremstilles som bevægelse både af »den grundliggende« - altså en fremstilling af de kategorier, der ikke som sådan fremtræder på overfladen - og af den fremtrædende overflade, da har denne sondring konsekvenser for anvendelse af empirisk materiale. De grundlæggende bevægelser kan empirisk materiale, f.eks. statistisk data, kun *illustrere*, men de kan *fremstille* overfladekategoriernes bevægelser som sådan, hvilket er en forskel. For at give et eksempel: På grundlag af omhyggeligt udvalgte data kan mer-værdiratens bevægelser, der ikke som sådan fremtræder på overfladen, *illustreres*, mens prisbevægelsen for de konsumvarer, der indgår i reproduktionen af arbejdskraften, kan *fremstilles* som sådan. Vi betoner denne sondring for fra begyndelsen at tydeliggøre, at vi anvender statistisk materiale på to forskellige måder, hvis forskellighed skyldes sondringen mellem væsen og fremtrædende væsen. Illustrationer kan aldrig som sådan fremstille de illustrerede kategorier. Men vi anvender dem for gennem deres forandringer over tid at påvise de illustrerede kategoriers *historiske forandringer* og frem for alt *forandringens retning*.¹¹

11. Vi følger hermed en fremgangsmåde fra Marx, som giver en meget udførlig »Illustration af den almene lov for den kapitalistiske akkumulation« i det 5. underafsnit i *Kapitalens* bd. I, Kap. 23: »Den almene lov for den kapitalistiske akkumulation«.

1.2. Empiriske indikatorer for værdiforandring og kapitalvalorisering

Forsøget på at rekonstruere de vigtigste momenter, der bestemmer de enkelte faser af kapitalens udvikling i et enkelt land, i deres indre sammenhæng, må - som enhver analyse af den kapitalistiske akkumulationsproces - gå ud fra undersøgelsen af to faktorer, som er grundlæggende for kapitalens historiske udvikling:

- Det er de betingelser, hvorunder værdidannelsesprocessen fuldbyrdes, og selve værdidannelsesfaktorerne i deres udvikling, og
- det er de momenter, der bestemmer reproduktionsprocessen og kapitalens udvikelse, altså i det væsentlige en undersøgelse af profittens komponenter (og dermed kapitalakkumulationens »motor«);
- det er videre et spørgsmål om, hvordan værdidannelsesprocessen og kapitalvaloriseringsprocessen indbyrdes er formidlet.

For at præcisere den kategoriale ramme, som vores historiske undersøgelse gennemføres inden for, for videre at vise anvendelsesmuligheden for de indikatorer, der uddrages af den borgerlige statistik, og for samtidig at kunne fremstille deres begrænsede forklaringsværdi, vil vi i det følgende tydeliggøre dette vekselvirkningsforhold mellem værdidannelses- og valoriseringsproces ved hjælp af deres vigtigste bestemmelser og komponenter og derved sammenholde den borgerlige statistiks kategorier med de af Marx udviklede indre sammenhænge.¹²

a) Værdidannelsesprocessen

Varens værdi måles gennem det samlede arbejde, som er indeholdt i den, og som må gives ud under de herskende gennemsnitsbetingelser (samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser for produktionen, gennemsnitsintensitet, gennemsnitsdygtighed, - kvalifikation -). Men på den anden side må den også dække et samfundsmæssigt behov, d.v.s. den producerede vare må kunne sælges, dens værdi må være realisabel, hvis det arbejde, som er indeholdt i den, skal være samfundsmæssigt nødvendigt. I det følgende forudsættes disse kort opridsede betingelser for værdidannelsesprocessen, baseret på de to ovennævnte bestemmelser af begrebet »samfundsmæssigt nødvendigt«; vi vil senere ved analysen af sammenhængen mellem verdensmarkedet og værdidannelsen i national ramme eksplicit vende tilbage til det. Går man nu med Marx ud fra, at alene *forbrug*

12. Når vi i det følgende slutter fra markedsprisen bevægelse til værdibevægelsen, så er vi klar over den metodiske mangel, der ligger i, at forholdet mellem markedspriser og produktionspriser (eller markedsproduktionspriser) ikke reflekteres heri. Den metodiske diskussion, der her skulle føres, må føres et andet sted. For så vidt vi dog i vores senere empiriske analyse vil referere til den totalsamfundsmæssige bevægelse af summen af markedspriser, tror vi, at denne metodiske mangel ved vor videre undersøgelse ikke her er betydningsfuld.

af arbejde skaber værdi, så er værdidannelsesprocessen åbenbart afhængig af mængden af forbrugt arbejde og dermed af de enkelte komponenter i den anvendte arbejdsmasse:

- Mængden af det arbejde, som anvendes i produktionsprocessen (og det - kapitalistisk set - produktiv anvendte), selvom også de småproducenter, der ikke arbejder under en kapitalists kommando, naturligvis producerer værdi.
- Antal arbejdstimer, som disse arbejdere yder.
- Arbejdets intensitet, for så vidt som det ikke er almengjort og for så vidt det endnu virker extensivt, og dermed altså er et moment i værdidannelsesprocessen. (Denne komponent i værdidannelsesprocessen tages ikke i betragtning i det følgende).

Det producerede værdiprodukt i en nation (f.eks. årligt), bliver således frembragt af antallet af de arbejdere, som anvendes i produktionsprocessen, multipliceret med den pr. arbejder årligt ydede arbejdstid. *Vækstraten* for denne værdimasse er altså afhængig af forøgelsen af de anvendte arbejdere og den pr. arbejder ydede arbejdstid.

Betrager man værdiproduktet som afhængigt alene af det samlet forbrugte arbejde og som eneste værdidannende moment (kvantitativt bestemt af arbejdstiden), så vil denne forbindelse kunne udtrykkes i følgende form: (N = antal arbejdere; L = arbejdstid pr. arbejder; Y = nettoproduktværdi)

$$\frac{\Delta(LN)}{(LN)} \approx \frac{\Delta Y}{Y}$$

Vi vil i det følgende vise, hvorfor dette forhold kun gælder begrænset - da forandringen i nettoproduktet i den borgerlige udregning er udtryk for forandringen i produktiviteten.^{12a}

Bliver nemlig arbejdsvolumet holdt konstant i den officielle statistik, så viser der sig alligevel forandringer i produktionens nettoprodukt på grund af udviklingen i produktiviteten, altså gennem det fysiske outputs stigning pr. indsat arbejdskraft eller pr. arbejdstime. Den officielle statistik måler altså kun brugsværdimængdens forandring i bruttofaktorindkomsten (BFI).¹³ Dette problem vil vi analysere nærmere i det følgende: det *nominelle BFI* beregnes på følgende måde:

Virksomhedernes omsætning
± forandringer i lagerbestand
- materialeforbrug

Bruttofaktorindkomst

12a. Udgangspunktet vil være den i den borgerlige statistik angivne produktionsværdi for alle økonomiske områder, bruttofaktorindkomsten. Det spørgsmål skal undersøges, hvilken sammenhæng består der mellem væksten i værdimassen og væksten i bruttofaktorindkomsten, og om en vækst i værdimassen udtrykkes i BFIs vækst.

Heraf følger, at BFI ikke kan stemme overens med værdiproduktet og den genstandsgjorte værdimasse, da

- afskrivningerne (dvs. kapitalerstatning, som flukturerer stærkt i cyklen) er indeholdt i BFI,
- beregningen af det nominelle BFI sker på basis af markedspriser, dvs. at de tilfældige prisudtryk for værdien - bestemt gennem udbud og efterspørgsel - ligger til grund for denne beregning, ikke værdikvanta og heller ikke engang produktionspriser,
- BFI genspejler til nød produktivitetens niveauet og arbejdets intensitet, idet det samtidig er knyttet til brugsværdimængden, og har derfor ikke nogen umiddelbar sammenhæng med forandringen i værdimassen.

Alle aggregater - som BFI, nationalindkomst, løn, profit, etc. - angives i den borgerlige statistik først og fremmest i *nominelle* størrelser, dvs. i løbende priser. Forandringen i det nominelle BFI er derfor ikke kun betinget af stigning i produktivitet og arbejdets intensitet, men også af forandring i absolutte priser eller varer.

I den officielle statistik elimineres først og fremmest kun indvirkningen af det *absolutte* prisudtrykks ændringsrate på den enkelte vare, idet BFI ved hjælp af et udregnet prisindeks deflationeres. (Der bliver for det meste givet afkald på elimineringen af de relative prisers og mængders indvirkning).¹³

I denne form udtrykker altså BFIs udvikling i det væsentlige udviklingen af arbejdsproduktivitet, altså brugsværdiproduktionens udvikling. Med hensyn til *værdidannelsen* kan der nu drages tre konsekvenser:

1. Vækstraten i BFI er ikke nogen indikator for *værdimassens* vækstrate - det genstandsgjorte samfundsmæssige nødvendige arbejdskvanta. Et stigende BFI kan udtrykke faldende, konstant eller stigende værdimasse. BFI genspejler altså kun brugsværdimængden for kapitalerstatningen såvel som for det konsumerbare og det akkumulerbare fysiske produkt.
2. Stigningen i det »reale« BFI ved *uændrede priser* udtrykker allerede en inflationsproces, den »relative inflation« (W. Hofmann). Væksten (som følge af den øgede produktivitet og arbejdsintensitet) i den brugsværdimængde, der indgår i BFI, har som konsekvens, at det samfundsmæssigt nødvendige arbejde, som er indeholdt pr. vare og i det samlede aggregerede vareprodukt, antager et højere pengeudtryk. Et stigende real BFI har altså som følge et »inflationeret« pengeudtryk for det samfundsmæssigt nødvendige arbejde. Det konstante (eller stigende) samfundsmæssigt nødvendige arbejde (nyværdien) »inflationerer« på en måde ved stigende BFI med konstante priser.¹⁴

13. jvf. angående spørgsmålet om produktivitetmåling også: Klaus Grenzdörffer, Probleme der Produktivitätsmessung in der empirischen Wirtschaftsforschung, in: Das Argument 73/1972.

14. jvf. Karl Marx, Das Kapital, bd. 3. Berlin (DDR) 1957 (Volksausgabe)s. 957, da. bd. 3:4, s. 1141 ff.

3. Men da *alle* aggregater som BFI, kapitalstock, løn og lønkvote i vores nedenfor udviklede formler er deflationeret på én prisbasis (f.eks. fra 1962 - eller deres deri indholdte arbejdskvanta er inflationeret på grund af den relative inflation), kan modsvarende værdiforhold genspejles trods tilsvarende kvotienter og forholdstal - forbeholdt problemet med den relative værdi (pris) og mængde. Først med disse begrænsninger - der nedenfor delvis bliver videreført - kan man derfor arbejde med empiriskstatistiske størrelser.

b) Kapitalvaloriseringsprocessen og kapitalens vækst

Når vi i det følgende undersøger valoriseringsgradens enkelte komponenter og kapitalens vækstfaktorer, og bringer sammenhængen mellem dem i en matematiseret form, så vil det i det væsentlige ske for at kunne opspore de modsigelsesfyldte tendenser i kapitalens akkumulationsproces i det tilgængelige materiale fra den borgerlige statistik.¹⁵

Medens kun det forbrugte produktive arbejde tæller ved værdidannelsen for fremstillingen af nettoproduktet eller værdiproduktet, så afhænger den kontinuerlige produktion af nettoproduktet - under den udfoldede kapitalistiske produktionsmådes betingelser - af den indskudte kapital's valorisering. Valoriseringsbetingelserne og kapitalvæksten i et land er - totalsamfundsmæssigt - sat gennem profittens størrelse i forhold til den indskudte kapital; denne profit er igen i sin størrelse betinget af fordelingsforholdet af det i varen indeholdte arbejde (i betalt og ubetalt). Den *anvendte masse arbejde*, forholdet mellem *ubetalt og betalt arbejde* (merværdirate) og *værdien af den af kapitalisten indskudte kapital* er altså de vigtigste faktorer ved ændring af profittens størrelse (og derudover - som det vil blive behandlet udførligt nedenfor - i kapitaldannelsesraten).

Profittens størrelse vil vi i det følgende skrive således, at såvel arbejdets udbytningsgrad som kapitalens organiske sammensætning bliver tydelig:

$$(1a) \quad p' = \frac{m}{v} \cdot \frac{v}{c+v} \quad (1b) \quad p' = \frac{\frac{m}{v}}{1 + \frac{c}{v}}$$

Ud fra formlen (1a) er det muligt at interpretere alle forudsætninger og betingelser for opretholdelse af kapitalforholdet, reproduktionen og akkumulation af kapital. Dertil hører også de kvantitative størrelser som merværdirate, merværdimasse (pro-

15. Her drejer det sig altså i første række ikke om f.eks. at »bevise« at profittens størrelse falder, men om ud fra udviklingen i kapitalens valoriseringsgrad og de deri synlige indre tendenser (overakkumulation) at fremstille den rolle, som de modvirkende momenter har for det tendentielle fald, og sammenholde bevægelsesformen for konflikterne i akkumulationsprocessen med arbejderklassens stilling og med betingelserne for klassekamp. Vi har allerede andet steds fremstillet denne sammenhæng udførligt (i Semmler/Hoffmann, Kapitalakkumulation, Staatseingriffe und Lohnbewegung, i PROKLA 2/1972) og vi vil i det følgende støtte os på henholdsvis forudsætte de sammenhænge som dér er udviklet. På den anden side kan vi ikke her, hvor det drejer sig om at udarbejde de afgørende momenter i værdidannelsen og valoriseringen, gå ind på ethvert aspekt af kapitalakkumulationen.

duceret af de overhovedet produktivt anvendte arbejdere), størrelsen af kapitaludlæget til merværdiens produktion, såvel som den konstante (fixe og cirkulerende) kapitalens betydning og dens værdi og dens billiggørelse (dels gennem produktionsmetoder, kapitalbesparende innovationer, dels gennem verdensmarkedssammenhænge). Derudover skal betydningen af kapitalens periodiske devalorisering, såvel af kapitalstocken som af lagerbeholdninger og af varekapital også udvikles.¹⁶

I skrivemåden (1b) for profitraten fremtræder kapitalens valoriseringsgrad som afhængig variabel af to væsentlige kvotienter, merværdiraten og kapitalens organiske sammensætning.

I begge skrivemåder støder vi imidlertid på den vanskelighed, at værdier ikke fremtilles på det borgerlige samfunds overflade som sådan, men nødvendigvis antager markedsprisens (tilfældige) form. Den borgerlige statistik udtrykker derfor også kun aggregater af den samlede proces, der er målt i markedspriser. Her drejer det sig nu om at finde indikatorer for såvel profitraten som for dens bestemmende komponenter i den borgerlige statistik, indikatorer der tydeliggør de forhåndenværende faktorer og deres ændring i tid uden eksakt at kunne modsvare disse.

I det følgende vil vi derfor forsøge at finde kategorier analoge til de marx'ske begreber i den borgerlige statistik, nemlig for:

- merværdirate, merværdimasse
- organisk sammensætning
- profitrate
- akkumulationsrate, kapitalens vækstrate.

(De analoge begreber for »kapitalens organiske sammensætning« bliver først behandlet under 1.3!).

For at kunne fremstille *merværdimassens* udvikling må fratrækkes den andel af nettoproduktet, der tilfalder lønarbejderne som konsumtionsfond. Her fremkommer nu en yderligere vanskelighed, som vi senere antydningssvis vil løse i en ekskurs: Da såvel produktivt som uproduktivt arbejde i den borgerlige statistik begrebsløst holdes sammen, kan vi kun yderst upræcist bestemme den produktive masse, det merværdisættende arbejde. Vi vil senere forsøge dette ved at fremstille tendenser i økonomiens forskellige sektorer i forhold til hinanden, men må her indskrænke os til at anvende lønkvoten, hvor det vigtige for os heller ikke er de absolutte tal, men forandringen i disse tal over tid. Sætter vi nettoproduktet = Y, og lønkvote $w = (W/Y)$ $W =$ lønsum, så kan merværdimassen fremstilles som følger:

$$(2) \quad m = \frac{m}{V} \cdot v \quad (2') \quad P = Y(1 - w)$$

hvor P = profitmasse eller: $P = Y - W$

16. Hvad der især vil være af betydning ved betragtning af den første fase i BRD-kapitalens udvikling i 50'erne.

Vi kan for at fremstille *merværdiraten* (m/v) i borgerlig skrivemåde, nu skrive profitkvoten P/Y efter ligning (2') som følger:

$$\frac{P}{Y} = \frac{\frac{P}{W} \cdot W}{Y}$$

og får så den omformede lønkvote:

$$\frac{W}{Y} = 1 - \frac{\frac{P}{W} \cdot W}{Y}$$

Merværdiraten P/W kan altså - hvis man løser ligningen for lønkvoten med hensyn til P/W - skrives på følgende måde:

$$(3) m' = \frac{m}{v} \quad (3') \frac{P}{W} = \frac{Y}{W} - 1$$

Profitratens nævner bliver i den borgerlige statistik kun beskrevet gennem *kapitalstockens* udvikling. Dermed falder på forhånd den samlede cirkulerende del af den indskudte kapital (= $C_{\text{cirk}} + v$) ud af betragtning. Vi vil alligevel arbejde med kapitalstocken som indikator for udviklingen i profitratens nævner og først ved undersøgelsen af resultatet tage hensyn til den nødvendige udvidelse af nævneren. I overensstemmelse hermed kan (nu refererende til den officielle statistik) profitraten skrives som følger:

$$(4) p' = \frac{m}{v} \cdot \frac{v}{c+v} \quad (4') \pi = \frac{(1-w)}{K}$$

Da Y/K ikke er andet end kapitalproduktiviteten i den borgerlige økonomi, kan π også skrives som produkt af kapitalproduktiviteten og profitkvote $(1-w)$, begge er direkte til at finde i nyere statistiske data, størrelsen π betegnes også som »kapitalrentabilitet«.

(Det er nødvendigt med yderligere en begrænsning i gyldigheden af disse formler for profitraten og merværdiraten, som her er omformet til den borgerlige statistisk, for så vidt som den indskudte kapitalens omslagshyppighed ikke kommer til udtryk i dem. Heller ikke denne indvending kan vi her tage hensyn til, selvom netop omslagstallet måtte have betydelig indflydelse på årsmerværdiraten og profitraten, ligesom det også tydeligt kan ses af den følgende formel, hvor omslagstallet er indbygget i formlen til bestemmelse af profitraten (jvf. også MEW 25, s. 84; 3:1, s. 95):

$$p' = m' n \frac{v}{c+v}$$

(hvorved n angiver tallet for omslagene af den variable kapital)).

Kapitalvaloriseringen og dermed profitraten som motor for værdiproduktionen i kapitalismen er ganske vist forudsætning for kapitalens vækst, men ikke dens tilstrækkelige betingelse. Hvis vi derfor vil bestemme kapitalens vækstrate (hhv kapi-

talstock) nærmere, må vi nærmere bestemme den akkumulationsduelige merværdi eller profit. Akkumulationsraten, d.v.s den del af merværdien, der igen bliver udlagt i produktionsprocessen, kan efter Marx bestemmes som:

$$(5) \quad a = \frac{\Delta c + \Delta v}{M}$$

d.v.s. at den delaf merværdien, der igen skal udlægges i produktionsprocessen må opspaltes i yderligere udlæg til konstant og yderligere udlæg til variabel kapital. I den borgerlige statistik kunne sparekvoten for opsparing af profitten fremstille en indikator for akkumulationsraten, under den forudsætning at opsparing er lig med investering (hvad afgjort ikke er tilfældet). Bliver sparekvoten bestemt som S/P , så kan den omformede ligning (5) skrives:¹⁷

$$(5') \quad a = \frac{S}{Y(1-W)}$$

Efter denne overvejelse kan vi nu bestemme kapitalens vækstrate:

$$(6) \quad ap' = \frac{am}{v} \cdot \frac{v}{c+v} \quad (6') \quad a\pi = \frac{aY(1-w)}{K}$$

Denne vækstrate er derfor afhængig af udviklingen i akkumulationsraten, i nettoproduktet, i lønkvoten og i den eksisterende kapitalstocks størrelse: med denne vækstrate for kapitalen er også forbundet ændringer af såvel de tekniske gennemsnitsbetingelser, af forholdet mellem C og v , som af vækstraten i den værdiskabende potens, af arbejdsvolumen som af udbud og efterspørgselsforholdet.

Alt i alt gælder for samfundets overflade som totalitet og for de enkelte produktionsfærer, at forandringer i profitraten kun fremstilles i den statistiske begribelig form som ændring i kapitalrentabiliteten (som 4' udvikler). En sådan ændring har konsekvenser for kapitalvækstens rate (som det tydeligt kan ses af 6'); på den anden side kan denne forandring imidlertid også kompenseres gennem modgående ændring i akkumulationsraten.

1.3. Forholdet mellem profirate og kapitalrentabilitet.

Vi vil gå nærmere ind på denne sidstnævnte sammenhæng mellem profirate og kapitalrentabilitet og i den forbindelse også forsøge i vore overvejelser at indføre analoge udtryk for kapitalens organiske sammensætning i den borgerlige økonomi. For at kunne illustrere tager vi hul på nogle af resultaterne fra vores empiriske undersøgelse.

17. Akkumulationsraten er ikke lig den i den borgerlige statistik disponible investeringskvote, den måtte tværtimod skrives således:

$$I_{qu} = \frac{aY(1-w)}{K}$$

Ved hjælp af kapitalrentabiliteten kan vi naturligvis kun fremstille trends for forandringen i profitraten. Alligevel gælder det om at udvikle de forbindelser, der består mellem profitraten p' og kapitalrentabiliteten pi og som udtrykkes i det statistiske materiale. Da p' ikke er identisk med pi kan vi kun drage slutninger fra ændringer af pi til værdibevægelsen.

I det følgende tager vi den allerede udviklede relation op, i hvilken profitratens bevægelse reflekteres. Modsvarende den borgerlige teori om produktionsfaktorer bliver kapitalproduktiviteten i statistikken målt som forholdet mellem nettoproduktionsvolumet og bruttoanlægsformuen. Bruttoanlægsformuen er på ingen måde identisk med den konstante kapital. For det første er den målt i markedpriser, for det andet omfatter den ikke - som allerede vist - den cirkulerende del af den konstante kapital, men kun den fixe del. Nettoproduktionsvolumet er heller ikke identisk med summen af kapitalens variable del og merværdien, det indeholder desuden »afskrivning«, d.v.s. den brugte del af den konstante fixe kapital. De således problematiserede kendetegn for kapitalproduktiviteten bliver multipliceret med profitandelen af nettoproduktionsvolumet. Men da denne som sådan ikke påvises statistisk må man her inddrage hjælpestørrelser, nemlig lønomkostningernes andel af nettoproduktionsværdien (lønstykomkostninger), der straheres fra totalproduktionsværdien. Naturligvis er denne fremgangsmåde problematisk, da der her hverken skelnes mellem produktivt eller uproduktivt arbejde, eller mellem variabel kapital som kapitalindskud og som løn hhv. gage. De formler, som vi ovenfor har udviklet og her vil anvende, kan derfor kun illustrere profitratens bevægelse:

$$\pi = \frac{Y}{K} (1-w)$$

Når man nu beregner den således definerede profitrate, får man for 60'erne i Vesttyskland følgende resultater, som vi allerede viser her førend den nøjere fremstilling i teksten:

År	Y/K	w	1-w	pi
1960	0,312	0,333	0,667	0,5416
1961	0,791	0,355	0,645	0,5102
1962	0,757	0,378	0,622	0,4709
1963	0,727	0,389	0,611	0,4442
1964	0,746	0,391	0,609	0,4543
1965	0,741	0,413	0,587	0,4350
1966	0,706	0,433	0,567	0,4003
1967	0,653	0,430	0,570	0,3722
1968	0,700	0,418	0,582	0,4074
1969	0,754	0,428	0,572	0,4313
1970	0,755	0,483	0,517	0,3903
1971	0,729	0,520	0,480	0,3499

Kilde: Egne beregninger, data fra DIW, Produktionsvolumen und -potential, Produktionsfaktoren der Industrie im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland, Statistische Kennziffern, 12. Folge, Berlin, September 1972.

Det fremgår éntydigt af tabellen, at »profitrate« pi tendentielt falder for den vesttyske industri i 60'erne. Vi vil ikke på dette sted gå ind på de problemer, det indeholder, m.h.t. den vesttyske kapitalismes udviklingsbetingelser; dette er forbeholdt den udførlige fremstilling nedenfor. Her drejer det sig kun om problemets *metodiske dimension*. »Profitraten« pi som det er dokumenteret i tabellen, er ikke identisk med profitraten p' sådan som Marx har bestemt den, men er kapitalrentabiliteten. Men i dens forandring må den omtrentlig kunne angive profitratens ændring. For selvom p' og pi ikke er lig med hinanden, så består der dog en forbindelse mellem dem, der udtrykkes som bevægelsens parallelitet. Allerede derfor er det muligt at anvende pi som indikator og illustration for ændring i profitraten p' og drage slutninger m.h.t. kapitalens akkumulationsbetingelser og kapitalanbringelse.

En større forklaringsværdi af disse resultater fra vores empiriske undersøgelser opnår vi dog, når vi yderligere dechifrerer kapitalrentabilitetens faktorer. Marx afleder profitratens historiske tendens i det væsentlige af forandringen i kapitalens organiske sammensætning. Derfor må vi finde endnu en indikator for ændringen i kapitalens tekniske og værdimæssige sammensætning over tid og gøre denne indikator anvendelig for formelen for kapitalrentabiliteten. Som indikator for kapitalens stigende sammensætning kan tages kapitalintensiveringen, der normal udtrykkes gennem kvotienten af bruttoanlægsformuen og anvendte arbejdstimer. Kapitalintensiteten er altså K/L , hvorved K betegner bruttoanlægsformue og L anvendte arbejdstimer.

På den anden side har man dog trenden for arbejdsproduktiviteten til rådighed ud fra de empiriske data. Den fremgår af udviklingen af nettoproduktionsvolumen i forhold til anvendte arbejdstimer (Y/L). Kapitalintensiteten og arbejdsproduktiviteten er beregnet i statistikken såvel for hver industrigren som for forarbejdende erhverv og for den samlede produktion. Kapitalproduktiviteten kan imidlertid i vores formel nu udtrykkes ved hjælp af kapitalintensitet og arbejdsproduktivitet; Kapitalproduktiviteten er ikke andet end kvotienten af begge størrelser. Det er altså

$$\frac{Y}{K} = \frac{\frac{Y}{L}}{\frac{K}{L}} \quad \left(= \frac{\text{arbejdsproduktivitet}}{\text{kapitalintensitet}} \right)$$

Kan profitraten p' på baggrund af værditeorien udtrykkes ved hjælp af merværdiraten og den organiske sammensætning, så kan på den anden side kapitalrentabiliteten pi fremstilles ved hjælp af

- a) arbejdsproduktivitet
- b) kapitalintensitet
- c) lønkvote

De to profitrater p' og pi kan nu under hensyntagen til den organiske sammensætning stilles op over for hinanden på følgende måde:

$$(7) \quad p' = \frac{m'}{1 + \frac{c}{v}} \quad (7') \quad \pi = \frac{\frac{Y}{L}(1-w)}{\frac{K}{L}}$$

Ved hjælp af opdelingen af kapitalproduktiviteten som en kvotienten af arbejdsproduktivitet og kapitalintensitet er dermed også faktorerne for kapitalproduktivitets udviklingstrend allerede forklaret. Det simple sagsforhold, der blev udtrykt i den oprindelige formel for profitraten p' - nemlig at profitraten falder, når kapitalstocken vokser hurtigere end nettoproduktionsvolumen og indkomstfordelingen forbliver konstant - kan nu også interpreteres kausalt. Efter formel (7') falder profitraten, når arbejdsproduktiviteten er steget ved hjælp af en stigende kapitalintensivering, dog stiger arbejdsproduktiviteten langsommere end kapitalintensiteten og lønkvoten forbliver konstant. Med en stigende, uændret eller faldende kapitalrentabilitet pi - tre relevante tilfælde for den historiske udvikling i BRD siden 1950 - får man altså følgende tilfælde:

1. Profitraten pi stiger, når:

- a) arbejdsproduktiviteten - vokser hurtigere end
- b) kapitalintensiteten - og
- c) lønkvoten - forbliver konstant eller om muligt falder yderligere.

Dette tilfælde gælder kun for BRD fra 1950 til slutningen af 50'erne, da arbejdsproduktiviteten steg stejlt (stigende udnyttelse af den fixe kapital etc.) og kapitalintensiteten sammenligningsvis kun steg ringe. Følgelig steg - som det senere vil blive behandlet - kapitalproduktiviteten;¹⁸ derudover faldt lønkvoten eller merværdien steg.

2. Profitraten pi forbliver konstant, når:

- a) arbejdsproduktiviteten - stiger ligeså hurtigt som
- b) kapitalintensiteten - og
- c) lønkvoten - forbliver konstant eller dens ændring kompenseres gennem modgående ændring af kapitalproduktiviteten.

Dette tilfælde gælder kun for BRD fra 1950 til slutningen af 50'erne, da 60'erne; men ikke længere end i tiden op til 1966/67, da arbejdsproduktiviteten i dette tidsrum falder lidt og lønkvoten stiger lidt (i sammenligning med den tidligere periode).¹⁹

18. jvf. også Winfred Vogt, Die Wachstumszyklen der westdeutschen Wirtschaft, Tübingen 1968.

19. jvf. RKW-Forschungsprojekt »Wirtschaftliche und soziale Aspekte des technischen Wandels in der Bundesrepublik Deutschland«, Dritter band: K.-H. Oppenländer u.a., Wirtschaftliche Auswirkungen des technischen Wandels in der Industrie, Frankfurt a.M. 1971, s. 154.

3. Profitraten pi falder, når:

- a) arbejdsproduktiviteten ikke stiger så hurtigt som
- b) kapitalintensiteten - og
- c) lønkvoten - forbliver konstant eller stiger yderligere.

Dette tilfælde gælder for BRD fra begyndelsen af 60'erne til begyndelsen af 70'erne og varer - såvidt vides - endnu. For i dette tidsrum steg kapitalintensiteten i næsten alle industrigrene enormt ved konstant - eller faldende - vækstrate for arbejdsproduktiviteten og konstant eller stigende lønkvote.

Denne ovenstående fremstilling af kapitalrentabiliteten som udtryk for profitraten i dens indre tendenser skal i det andet afsnit tjene som indikator for kapitalvaloriseringen i enkelte faser af kapitalismen i BRD.

1.4. Værdidannelse og kapitalvalorisering under verdensmarkedsbetingelser.

Værdidannelse og kapitalreproduktion er hidtil blevet betragtet som om de kun fandt sted indenfor nationale rammer; begge fuldbyrdes imidlertid i verdensmarkedssammenhæng. Dette gælder i særlig grad for BRD: mere end 20% af den producerede vare kapital bliver regelmæssigt eksporteret; på samme måde er de for det indre marked producerede varer udsat for den udlandske konkurrence, verdensmarkedet. Derfor er det nødvendigt, at vi diskuterer de yderligere tilkomne metodiske problemer, der opstår for vores analyse af denne verdensmarkedssammenhæng. Svarende til vor hidtidige fremstilling begrænser vi os her til diskussionen af momenterne i værdidannelses- og kapitalvaloriseringsprocessen, således som vi allerede har udviklet dem. Vi vil først vende os mod værdidannelsesprocessen.

Ligesom en vares værdi måles gennem det arbejde, som samlet er indeholdt i den, som må være blevet forbrugt til de herskende tekniske gennemsnitsbetingelser, således er tilsvarende værdidannelsesprocessen i et land bestemt af det arbejde, der indgår i produktionsprocessen til de forhåndenværende tekniske gennemsnitsbetingelser. Denne samlede producerede værdimasse bliver igen produceret under bestemte distributionsforhold, nemlig det ubetalte arbejde i forhold til det betalte arbejde, profitmassen i forhold til lønmassen, akkumuleret og konsumeret del af profitten. Vi har derfor *to* spørgsmål at undersøge:

- 1) Hvilke momenter kan bestemme de samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser for en nations arbejde, formidlet over værdiproduktet, under verdensmarkedsbetingelser?
- 2) Hvilke momenter bestemmer under verdensmarkedsbetingelser det samlede værdiprodukts delingsforhold, i hvilket det til samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser forbrugte arbejde indeholdes?

Som vi vil fremstille i detaljer er fasen for øget akkumulation i den vesttyske kapitalisme i begyndelsen af 60'erne kendetegnet af to momenter:

- af hurtig og øget tilstrømning af ny arbejdskraft til den kapitalistiske produktionsproces på grundlag af i stor udstrækning uændrede tekniske betingelser for arbejdet;

- af en i sammenligning med de øvrige industrinationer høj udbytningsrate, der ikke havde sin årsag i en usædvanlig høj arbejdets produktivkraft.

Så snart de samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser, under hvilke der arbejdes i de forhåndenværende brancher, sammenlignes med andre, overlegne produktionsbetingelser, som sætter de arbejdere, der bruger deres arbejdskraft under disse overlegne produktionsbetingelser, i stand til at fremstille de samme varer i massevis til lavere reproduktionsomkostninger, så ændres forudsætningerne for den (nu underlegne) nationale værdidannelsesproces. Den samme vares værdi bestemmes nu ikke længere af de hidtidig krævede arbejdskvanta, men af dem, der modsvarer er nødvendige for de overlegne samfundsmæssige betingelser: Bliver arbejdet i national ramme heller ikke forbrugt under de nu internationalt fremherskende samfundsmæssige gennemsnitsbetingelser, tæller det ikke længere som »gennemsnitsarbejde« og indgår ikke længere fuldt ud i værdidannelsesprocessen.

Dette forhold mellem værdidannende, samfundsmæssigt nødvendig arbejdstid og arbejdets fremherskende tekniske betingelser forklarer, hvorfor værdidannelsen, som i tiltagende grad formidles gennem den internationale sammenhæng, bliver formindsket i sin ekstensive størrelse netop i de industrinationer, der producerer til underlegne gennemsnitsbetingelser.

Den grad af international sammenhæng, som er udviklet siden den 2. verdenskrig, og som kan konkretiseres i den internationaliserede produktion, omfanget af direkte erhvervsinvesteringer, forøgelsen af verdenshandelen og udenrigshandelens bidrag til industrinationernes nationalprodukt etc., må have ført til, at arbejdets tekniske gennemsnitsbetingelser, der er internationalt fremherskende i de forhåndenværende brancher, tilsvarende også berører disse industrinationers værdiprodukt. For de mindre udviklede lande eller for lavt udviklede industrigræne indenfor industrinationerne giver verdensmarkedssammenhængen sig udslag i, at reproduktionsomkostningerne på de varer, der bliver kastet på markedet, ikke længere bliver bestemt af det genstandgjorte arbejde som de selv indeholder, men af reproduktionsomkostningerne på de varer, som optræder på verdensmarkedet som konkurrent, som bliver produceret under bedre gennemsnitsbetingelser og som udbydes i massevis. Det er i hvert fald tilstrækkeligt, at den blotte mulighed består for at billiggøre varens reproduktionsomkostninger og derigennem at devalorisere det arbejde, der er produceret af arbejdere til lavere gennemsnitsbetingelser.²⁰

Den yderst hurtige kapitaldannelse i Vesttyskland indtil begyndelsen af 60'erne, der indgik med et stadig voksende udenrigshandelsbidrag til BNP og en stigende andel af verdenshandelen, må følgelig også kunne føres tilbage til, at de tekniske

20. Således kan den andalusiske bonde godt udrette sit dagværk på samme tid som, lad os f.eks. sige, for 20 år siden, men vi må alligevel fastslå, at dette arbejde ikke udgør de samme værdikvanta som for 20 år siden (fordi nemlig de internationale gennemsnitsbetingelser i mellemtiden har sat sig igennem).

betingelser, under hvilke arbejdskraftene i produktionsprocessen i BRD blev indføjet, i international sammenligning må have været gode eller i det mindste må have holdt stand overfor konkurrencen. Imidlertid er det nødvendigt at anføre et yderligere forklaringsmoment på dette fænomen med hurtig voksende masse af forbrugt arbejde ved uændret teknisk basis, i det mindste i 50'erne, og med BRD's tiltagende betydning i verdenshandlen. For som det fremgår af følgende tabel, var (og er) arbejdsproduktiviteten i de enkelte lande (endnu) meget forskellige. Når alligevel lande med undergennemsnitlig arbejdsproduktivitet f.eks. kunne akkumulere overgennemsnitligt, må dette begrundes i høj udbytningsrate.

Bruttoværdidannelse til faktorudgifter pr. beskæftigede 1962-68 i den samlede forarbejdende industri.

	pr. år i tusind dollar		procent USA = 100	
	1962	1968	1962	1968
BRD	3.1	4.8	35	41
Frankrig	3.8	6.1	43	52
Italien	1.9	3.2	22	27
Holland	2.9	5.3	33	45
Belgien	2.8	4.4	32	38
EF	2.9	4.7	33	40
USA	8.8	11.7	100	100
Japan	1.7	3.3	9	28
England	2.7	3.4	31	29

(Taget fra: Bericht über die Wettbewerbsfähigkeit der Europäischen Gemeinschaft, Band 1, (o.0.), Nov. 1971, s. 2 III 20)

Der kan anføres yderligere statistiske oplysninger, der opdeler dette billede af *international forskellig arbejdsproduktivitet* i de brancher, som falder indenfor den internationale produktions område, hvad der dog ville føre for vidt her. Vi må imidlertid gå ud fra den let beviselige antagelse, at industrinationerne i de vigtigste verdensmarkedsbrancher (kemi, næringsmiddel, biler, maskinfremstilling og elektroindustri) endnu producerer til delvis betydeligt indbyrdes afvigende nationale gennemsnitsbetingelser for arbejdet (i den forbindelse kan vi ikke fremsætte noget definitivt udsagn om de tekniske gennemsnitsbetingelser, da internationale statistikker refererer til økonomiske størrelse, ikke til tekniske data!). I tilfældet den japanske kapital, hvor arbejdets produktivkraft åbenbart lå under USAs niveau i det mindste indtil slutningen af 60'erne og også under den vesttyske kapital, må den bestående internationale sammenhæng, indenfor hvilken den

japanske exportproduktion bevægede sig, have ført til, at det *arbejde*, der blev forbrugt i Japans eksportbrancher, *kun for en del var værdidannende*, da arbejdets gennemsnitsbetingelser blev ansat af USA og Vesteuropa. Den samtidigt forøgede akkumulation af den japanske kapital kan derfor frem for alt forklares ud fra udbytningen af de japanske arbejder. Ekstremt lave reallønninger muliggjorde - trods sammenligningsvis ringe produktivkraftudvikling af arbejdet - alligevel for den japanske kapital at producere tilstrækkeligt akkumulerbar merværdimasse, selvom den samlede værdidannelse pr. forbrugt arbejdsenhed måtte være lavere end i lande med højere arbejdsproduktivitet.²¹

Denne teoretiske sammenhæng mellem forbrugt arbejdstid, hvis gennemsnitsbetingelser i stor udstrækning er formidlet internationalt, værdidannelsesproces og akkumulerbar merværdimasse giver altså på grund af ekstremt høje udbytningsrater, som i tilfældet med den japanske kapital, også et yderligere forklaringsmoment for den relative gunstige udvikling af BRD-kapitalen i 50'erne.

Den sammenligningsvis hurtige kapitaldannelse i BRD, der fuldbyrdedes indtil begyndelsen af 60'erne på grundlag af en ikke mindre hurtig forøgelse af BFI, kan have haft sine væsentlige forudsætninger i følgende to momenter:

- Arbejdets gennemsnitsbetingelser, under hvilke arbejdskrafterne i BRD er blevet indføjet i produktionsprocessen, var i international sammenligning relative gode og modsvarede de gennemsnitsbetingelser, der var i de internationalt konkurrerende brancher. Den arbejdstid, der var ydet i de pågældende brancher kunne derfor i høj grad virke værdidannende, og enhver ansættelse af yderligere arbejdere (f.eks. udenlandske arbejdskraft) kunne tilsvarende forhøje værdiproduktet.
- Arbejdets gennemsnitsbetingelser, der i stor udstrækning har bestået uændret i BRD lige indtil slutningen af 50'erne, var på ingen måde i international sammenligning (især ikke overfor USA og Storbritannien) så gunstige, at de uden videre alene kunne begrunde den hurtige forøgelse af nationalproduktet gennem nye ansatte arbejdere og forøget kapitalakkumulation. På basis af de hidtidige overvejelser er snarere følgende sammenhæng mulig: de lave (real) lønninger havde ikke blot som resultat en høj merværdi rate, men kom også til udtryk i (i international sammenligning) lavere kostpriser på varerne. Hvis salgsprisen på varen på verdensmarkedet derfor - under den forudsætning at de andre nationer kunne producere til bedre gennemsnitsbetingelser - lå under

21. I den forbindelse skal det fremhæves, at udbytningsratens højde ikke alene giver nok oplysning om kompensationsmulighederne for tilbagestående produktivkraft. Snarere kommer det an på de betingelser, hvorved udbytningsraten holdes høj: gennem produktion af relativ merværdi, dvs. gennem en høj arbejdets produktivkraft, der som konsekvens har et højt kapitalindskud, eller gennem produktion af absolut merværdi, dvs. gennem sammenligningsvis lave reallønninger, lang arbejdstid og høj arbejdsintensitet. Gennem begge metoder kan udbytningsraten ganske vist forøges eller dog i det mindste opretholdes; men kun den sidste metode sikrer en høj profittate og med disponibel arbejdskraft også en særlig hurtig akkumulationsrate!

varens individuelle værdi (en del af det forbrugte arbejde indgik altså ikke som værdidannende i produktionsprocessen), så kunne kapitalisten alligevel p.gr.a. den lave kostpris og den høje merværdirate opnå en passende gennemsnitsprofit.²²

Muligheden for en national kapital at akkumulere hurtigere end andre industrinationers kapitaler, der producerer til bedre gennemsnitsbetingelser for arbejdet, har altså som forudsætning en ekstrem høj udbytningsrate, på grund af hvilken kapitalen kan kompensere den relativt ringe arbejdsproduktivitet og opnå tilstrækkelig akkumulationsmasse. Denne betydning af fordelingsforholdet i nyværdien hhv. værdiproduktet for kapitalakkumuleringen gælder det yderligere om at præcisere, hvad vi vil gøre gennem en kort foregribelse af den anden udviklingsfase i BRDs kapital: Hvis BRDs kapital i 50'erne hurtig kunne akkumulere ved stigende national- hhv. værdiprodukt først og fremmest gennem *absolut* merværdiproduktion, så er der i 60'erne, som vi vil vise, spærret for den vesttyske kapital til ad denne vej at forøge akkumuleringen; kapitalen skal altså under disse betingelser hæve arbejdets produktivitet og gennem den *relative* merværdiproduktion opretholde profitraten og producere den nødvendige profitmasse til akkumuleringen (dette så meget mere som den absolutte arbejdsmasse nu er begrænset).

Efter at vi indtil nu har betragtet produktionen af vareværdier på verdensmarkedet ud fra aspektet vedrørende gennemsnitsbetingelser, kan vi nu gå over til at inddrage realiseringsbetingelserne for de producerede varer og udjævningen af den i produktionen indsatte kapital (profitrate) i vores overvejelser.

Foruden den gensidige sammenhæng mellem værdiproduktets omfang (hhv. nyværdien), fordelingsforholdet og profitraten i den kapitalistiske valoriserings- og akkumulationsproces under verdensmarkedsbetingelser, må nemlig et yderligere moment tages med i betragtning, som følger af nødvendigheden af selve reproduktionsprocessens kontinuitet og som også kan udgøre en begrænsning for værdidannelses- og valoriseringsprocessen. Arbejdets tekniske gennemsnitsbetingelser, der gælder i en branche og som bestemmer, i hvilken udstrækning

22. jvf. Karl Marx, *das Kapital* bd 3, Berlin (DDR) 1964, s. 881, da. bd. 3:4, s. 1123-24. »I konkurrencen, såvel mellem de enkelte kapitalister indbyrdes som i konkurrencen på verdensmarkedet, er det de givne og forudsatte størrelser af arbejdsløn, rente og jordrente, der indgår i kalkulationen som konstante og regulerende størrelser, konstant ikke i betydningen, at deres størrelser ikke ændres, men i den betydning, at deres størrelser er givne i hvert enkelt tilfælde og danner den konstante grænse for de bestandigt svingende markedspriser. F.eks. drejer det sig ved konkurrencen på verdensmarkedet udelukkende om, hvorvidt varen med den givne arbejdsløn, rentefod og jordrente kan sælges med fordel, dvs. hvorvidt en tilsvarende driftsherrevinst kan realiseres med de givne almindelige markedspriser eller derunder. Er arbejdslønnen og jordprisen lav, men kapitalrenten høj i et givet land, fordi den kapitalistiske produktionsmåde overhovedet ikke er udviklet, mens arbejdsløn og jordpris er nominelt høje, men kapitalrenten lav i et andet land, så vil kapitalisten i det ene land anvende forholdsvis mere arbejde og jord, i et andet land forholdsvis mere kapital. Disse faktorer indgår som bestemmende elementer i kalkulationen over, om en konkurrence mellem de to lande er mulig...«

det ydede arbejde overhovedet kan konstituere værdi, undergår - som allerede antydnet - selv en bestandig forandring. Produktivkraftudviklingen, der finder sted i de enkelte afdelinger og brancher, påvirker ikke blot varen arbejdskrafts værdi (og derigennem merværdiraten), men fremfor alt også den krævede proportionale fordeling i produktionsprocessen af det samlede tilrådighed stående samfundsmæssige arbejde.

Denne proportionale fordeling af det samfundsmæssige arbejde på de enkelte brancher sætter sig kriseagtigt igennem i den kapitalistiske form for reproduktionsproces, dels gennem devaloriseringsproces, gennem braklægning af produktiv kapital, dels gennem partiel overproduktion eller gennem partiel overakkumulation af kapital i de enkelte produktionsgrene, der alt sammen har frisættelse af arbejdskraft til følge. Således sætter værdiloven sig igennem i krisen eller fremtvinger gennem delvis afbrydelse af kontinuiteten i kapitalens reproduktion den eksisterende fordeling af arbejdet og dermed værdidannelsens betingelser.

Kapitalens *realiseringsvanskeligheder*, i hvilke disse processer slår ned, kan derfor reducere værdiproduktet i sin størrelse, selvom produktionen fuldbyrder sig i de forskellige industrigrene til gennemsnitsbetingelser. Den totalsamfundsmæssige reproduktionssammenhæng, under hvilken de enkelte kapitaler står og under hvilken de gensidigt er forbundet med hinanden, i en stofflig og værdimæssig afhængighed, kræver produktionens kontinuitet. Den er en forudsætning for enkeltkapitalernes reproduktion. Denne skitserede betydning af reproduktionssammenhængen for realiseringen og dermed for værdiproduktets størrelse bliver særligt relevant, når verdensmarkedssammenhængen bliver inddraget. Den relativt store del af BRD-kapitalen, som optræder i udenrigshandels sammenhænge, medfører bl.a., at omfanget af vesttysk kapitalers reproduktion forudsætter den internationale cirkulations kontinuitet og opretholdelsen af den internationale reproduktionssammenhæng. Den proportionale fordeling af arbejdet er påvirket deraf og er blevet til forudsætning for talrige branchers produktion. Omfanget af BRDs værdiprodukt ligesom omfanget af andre landes værdiprodukt, hvis nationale reproduktion på lignende måde indbefatter den internationale sammenhæng, er derfor ikke alene afhængig af de ovenfor antydede sammenhænge for arbejdets gennemsnitsbetingelser i international sammenligning, men også af muligheden for realisering på verdensmarkedet.

Når vi tidligere har fremstillet en national kapitalers muligheder for med lavere produktivitet alligevel at sikre værdidannelse, realisering og akkumulation i den internationale konkurrence (gennem en høj udbytningsrate), så er det samtidig også de momenter, gennem hvis *forandring* den nationale profitrate, akkumulationen og stillingen på verdensmarkedet (international konkurrencesituation) kan påvirkes negativt.

Foringelsen af valoriseringen kan f.eks. indtræde p.gr.a. reallønstigning, der er følge af skærpede lønkampe og/eller en stagnerende arbejdsvolume; dette især, hvis forøgelsen af arbejdsproduktiviteten (den relative merværdiproduktions middel) ligeledes udebliver! Forringelsen af valoriseringen kan imidlertid også indtræde, når man forsøger at øge arbejdets produktivkraft med stigende kapitaludlæg og deraf stigende kapitalintensitet.

Skematisk kan den her udviklede teoretiske *sammenhæng mellem værdidannelse og kapitalreproduktion* sammenfattes som følger:

De *gennemsnitsbetingelser* (der indbefatter en international sammenlignings-sammenhæng), under hvilke massen af arbejde forbruges, danner basis for værdiproduktets størrelse (nyværdien). Dette værdiprodukt bliver fremstillet under bestemte udbytningsforhold, af hvilke profit- og akkumulationsraten afhænger, der på den ene side formidlet over konkurrencen fører til produktivkraft stigning og derfor virker tilbage på arbejdets tekniske betingelser dvs. værdidannelsens basis, men på den anden side også bestemmer størrelsen af den i produktionsprocessen indgående arbejdsmasse; begge danner igen basis for værdidannelsesprocessen. Disse gensidige betingelser for værdiproduktet og profitraten afhænger alt i alt af de stoflige og værdimæssige proportioner i den kapitalistiske produktionsproces, der indbefatter den internationale sammenhæng.

Oversat af Henrik Søborg

KAPITALUDVIK- LING OG KVALI- FIKATIONSUD- VIKLING		DIETER OTTEN: KAPITALUDVIKLING OG KVALIFIKATIONSUDVIKLING
DIETER OTTEN		Om det logiske og historiske forhold mellem økonomisk-teknisk udvikling og uddannelse af arbejdsevnen. Dansk efterskrift af Mogens Andersen og Lauge Rasmussen
	BIDRAG TIL KRITIK AF DEN POLITISKE ØKONOMI	
FÖRLAGENE KURASJE/MODTRYK KÖBENHAVN 1975		200 sider; 28,00 kr.